

ЈАЗИЧНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА ОХРИДСКАТА ЛЕСТВИЦА

Апстракт

Предмет на трудот е издвојување на најкарактеристичните палеографски, правописни и јазични особености на *Охридската лествица* од 1360 година. Ракописот иако е пишуван со рашки правопис и е окарактеризиран дека припаѓа на српската варијанта на црковнословенскиот јазик, сепак, според многу особености на сите јазични нивоа, а кои укажуваат на македонската црковнословенска редакција, тој повеќе може да се квалификува како македонска и српска меѓуредакција. Овие специфики особено се забележуваат на фонетско рамниште и збороредот карактеристичен за македонската редакција.

Клучни зборови

Охридска лествица, рашки правопис, македонска редакција, меѓуредакциски контакти.

Лествицата на свети Јован Лествичник несомнено е едно од најпопуларните дела на рановизантиската книжевност, не само во манастирските средини, туку и помеѓу христијаните воопшто. Нејзината тематика е инспирирана од делата на светите отци од најраниот период на христијанската патристичка литература, но е и основа за подоцнежни христијанско-аскетски творби. Со подвигот на искачување по скалата преку божествените енергии, Лествичник со своето учење го следи свети Григориј Богослов, но дава и основа за учењето за исихазмот подоцна.¹

Големата популарност на *Лествицата* придонела ова значајно дело на рановизантиската аскетска литература многу рано да биде преведено на словенски јазик. Се претпоставува дека преводот на *Лествицата* на словенски јазик е направен многу рано (10. или 11. век), а на него во словенските средини се работело неколку пати. Најстариот

¹ Д. Богдановиќ, *Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности*, Београд 1968, 163.

сочуван препис упатува на руската книжевна средина (Москва, Државна библиотека, Рум. 198), но во него може да се забележи влијанието од јужнословенскиот протограф.

Лествицата доживеала главно четири редакции. Првата редакција го претставува најстариот превод на творбата кој настанал во 10./11. век во Преславскиот книжевен центар, што како единствена редакција се распространува до првата половина на 14. век. Иако, не може прецизно да се одговори каде настанал првиот словенски превод на *Лествицата*. Втората редакција е именувана како редактиран стар превод, веројатно извршена на Света Гора од монах Јоан во склопот на општиот процес „поправање на книгите“ или од страна на учениците на Теодосиј Трновски. Третата група преписи го претставуваат новиот превод или основната обработка на текстот, направен најверојатно во книжевниот круг на Ефтимиј, по 1371 година. Оваа редакција доста се распространила во јужнословенските книжевни средини, како и во руската, и во наредниот период. Новините во овој превод се однесуваат на доближување до грчкиот текст преку изнаоѓање попрецизни словенски семантички еквиваленти. Четвртата редакција ја претставува новиот српски превод од третата четвртина на 14. век, кој настанува во српската книжевна средина.² 14. век е особено значаен за словенските преписи на *Лествицата*, бидејќи се зголемува интересот за неа, а со тоа и бројот на разновидните преписи. Иако се следи традицијата на словенскиот превод на ова четиво, сепак се појавуваат повеќе нејзини варијанти, главно со цел да биде поразбирлива.³ Влијанијата од гореспоменатите движења може да се согледаат и во *Охридската лествица*.

Опис на ракописот *Охридска лествица*

Охридската лествица потекнува приближно од 1360 година. Содржи 294 хартиени листа, 22 x 14 см. Има скромна илуминација работена со црвено-зелено-бел колорит. Заставките ѝ се со правоаголна форма и внатрешна плетенка, а иницијалите се скромни со црвен колорит. Во ракописот се среќаваат повеќе записи. Најзабележлив е оној кој бележи дека оваа книга припаѓа на Великата црква Прва Јустинијана. Се чува во Завод и музеј –

² Т. Попова, *Славянская рукописная традиция лестницы Иоанна Синайского*, Северодвинск 2010, 12-14.

³ <https://uni-vt.academia.edu/DimitarKenanov28.02.2018> 28. 02. 2018 – 16. 03. 2018.

Охрид со инв. бр. 93.⁴ Таа е еден од низата ракописи пронајдени во Охрид и Охридско.⁵ Пишувана е за време на владеењето на Вук Бранковиќ.⁶ Во ракописот се забележуваат две писарски раце.

Правопис и фонетика

Ракописот е српска редакција на црковнословенскиот јазик – Рашка школа.⁷ Но, според голем број карактеристики кои се пројавуваат не само на фонетско-правописен план туку и на повеќе јазични рамништа од нејзиниот текст, а се специфични за македонската црковнословенска редакција, може да се заклучи дека *Охридската лествица* повеќе може да се окарактеризира како македонско-српска меѓуредакција.

Акцијата за поправка и ревизија на текстовите, најверојатно започната како балаканска и светогорска, во српскиот книжевен јазик веќе во триесетите години на 14. век се изразила на различни начини. Поединечните појави, под кои се подразбираат и оние најкрупните, како што се промените во ортографските начела, станале материјален одраз на значајното и широко духовно движење. Служејќи се со целото дотогашно книжевно-традиционално искуство, српските преписувачи се обидуваат новите ортографски норми и обновените архаизми, да ги прилагодат на српската книжевна практика од времето на владеењето на династијата Немањиќ.⁸ Правописните и фонетски карактеристики на оваа реформа се забележуваат и во *Охридската лествица* и уште повеќе придонесуваат таа да ги носи особеностите на македонската редакција на црковнословенскиот јазик како поархаична.

Охридската лествица има едноеров правопис, при што се употребува њ за њ и за њ. Во повеќе примери ерот е сочуван во сите позиции на зборот, пр.: начетькъ 3г1, нетьчьнь 7v12, малъствомъ 3г9, скръьь 18г17, сънь 21v19, ѿшьльствиѣ 25v6. Според старите правописни традиции ерот се употребува редовно на крајот од зборовите кои завршуваат на

⁴ И. Велев, Л. Макаријоска, Е. Црвенковска, *Македонски споменици со глаголско и со кирилско писмо*, Скопје 2008, 86.

⁵ В. Мошин, *Словенски ракописи во Македонија I*, Скопје 1971, 294.

⁶ Т. Попова, *Славянская рукописная традиция лествицы Иоанна Синайского*, Северодвинск 2010, 151.

⁷ В. Мошин, цит. дело... 293.

⁸ Б. Јовановиќ, *Обновљање книжевног језика уочи пропасти српских земаља*, Београд 1971, 277-282.

консонант, и тоа без разлика дали следниот збор започнува со консонант или со вокал: инокомъ 1г7, стоудъ 22v11, азъ 112г18, словоположникъ 179г1, инокъ 182г4, заповѣдъ 226г4. Ерот редовно се употребува и во партиципот шѣд и во формите изведени од него: изъши^х 8v20, шѣствовашѣ 17v16.

Во однос на употребата на еровите *Охридската лествица* главно може да се констатира дека еровите се испуштаат во групите: -кѣт и -зѣл: кто 2v17, зловѣрыне 13г12, нектоумоу 153г7, но има и исклучоци: зѣл 220г17; се колебаат во групата -вѣд: вѣдовичноне 11v22, вдовица 251v5; редовно се испуштаат во формите од заменките вѣс, вѣсѣкъ: все 3г3, всако 33г7, всегѣши^{на} 61г2, всакого 62г13, всѣмъ 172г3, всакомъ 211v16. Кај оваа замена карактеристично е што во овој ракопис не се извршила познатата српска замена вѣс > сѣв својствена за спомениците од српската редакција на црковнословенскиот јазик.

Ерот не се бележи пред повратната замена сѣ, честичката же и пред кратките заменски форми: рѣт се 2v21, исправлѣнѣт се 31г5, слоуѣ же искоушѣнѣт те 73v2, аз же 146г2, соупротивных же 222г1. Но има и исклучоци, каде што ерот се бележи пред же: онъ же 5v10, старѣъ же 71г2, не можеть же 71v19, конц же 171г15, члѣкомъ же 172г18. Губењето на еровите предизвикало низа промени во консонантите и консонантските групи што се наоѓале до нив, а најкарактеристични се асимилаците и упростувањето на консонантските групи.⁹

Во *Охридската лествица* вокалните, односно слоготворните р и л се предаваат како рь и ль. На пр. во: прѣвѣнѣць 2v2, мльви 5v16, крьмника 35г10, мльчи 72г8, вѣзмльви^{на} 72v3, грѣдинѣ 146г11. Во споменикот нема случаи на вокални р и л одбележани како ѣр, односно ѣл.

Заради адаптација на несловенските зборови се бележи вметнување на неетимолошки ерови во консонантските групи, пр.: павьль 1г16, но и: павль 243v5.

⁹ К. Бицевска, *Правописни и фонетски особености во ракописите од Северна Македонија од XIII до XIV век*, Скопје 2001, 35.

Вокализацијата $z > o$ во ракописот не се врши редовно, иако уште во најстарите ракописи се употребувале вокализирани фоми. Во предлозите нема вокализација: въ кратцѣ 1r1, къ мироу 23r12, съ ними 27r6, въ мирѣ 209r20, въ брани 240r18. Најчести се случаите на нереализирана вокализација: тъкмо 11r7, пользно 12r21, нечъстивыѣхъ 12v18, мьчтаниѣ 31v16, прѣльсти 32v8, мьчъ 33v5. Карактеристичната српска вокализација $b > a$ во споменикот е сведена на многу ретки примери, кои повеќе се исклучок на редовно невокализираните ерови: ходачастиѣ 101r9, ва снѣ 113v3.

Во *Охридската лествица* деназализацијата се пројавува преку замените: $ж > оу$, $ж > ъ$ и $л > е$, како и во нивните соодветни прејотирани форми. Во коренот на зборот: моужа 1r9, троудъ 2v22, троудомъ 31r4, лоукавыѣ 34r12, моужь 61r20, лоукъ 71r20, во акуз. едн. кај именките од женски род: въ воинскоуо ѡдеждоу 71r21, видѣхъ сѣме на землю 18v20, ѡлагаѣ волю свою 159v22, трапезоу зреще 163v12, ѡтрести ѡ дшѣ похвалоу 173r21, кај именките од женски род инстр. едн.: радостию покупаше 32v7, подвигнѣм се силою 71r8, ѡходеть бѣси волею 207v13, вѣрою и любовию смѣрившиѣхъ себе 217v5, сице иже исинною плачен, чрѣвоу не оугодить 234v17, кај глаголите во 1 л. едн. през.: небо оуставлаѣю 31v7, хоцоу глѣти 73v14, томоу преданъ боуду 156r17, глѣю же 213v17, 218r5, кај глаголите во 3 л. мн. през.: ѡкоушають на 32r2, ороужають се 71r18, чювьствоуютъ 163v13, ѡшьльствоуютъ веси 207r15, познавати могоуть 211r16, во формите на акт. парт. на през.: оумирающиѣ 32r4, текоуще 74v7, недоугоуѣши 146r2, лагающа 155v3, имоущомоу 156r15. Поретки се примерите на деназализацијата $ж > ъ$: гльбокоуо 2r12, гльбоцѣ 5v13, гльбокаго 72v9, гльбиноу 213r13, т. еаквата деназализација е регистрирана само кај коренот гльб-.

Деназализацијата $л > е$ се јавува во коренот од зборот: гореци 2v15, ѡбрещѣши 72v2, паметь 72v6, 233v5, ѡбрещет се 21r13, кај именките од -ен основата во номинатив: име бг4, врѣме 146r11, 207r17, 219r19, сѣме 288r7. Редовно кај повратната замена се: насыщаѣ се

карактеристични се меѓусебните влијанија на ѝ- и о-основата, како и влијанието на i-основата.

Влијанието на ѝ-основата врз о- (jo-) основата главно се одразува во дативната наставка -ови (-еви): исповѣмь на се грѣхъ мои гѣи 38v15, мирови прикоснет се 27v1, но карактеристични се и ретките примери на контаминација на наставката за датив од ѝ-основата -ови со дативната наставка од о-основата -оу: противлѣает се доуховомь 248v18. i-основата своето влијание го покажува преку примерите од типот: ѿбратиѣ приѣмаше 40v9, вънемлите братиѣ моѣ 75v11, не имоуть татиѣ оукрасити и заклати и погубити 205v10.

Кај именките од среден род мешањето на именките со консонантска основа со оние од о-основата може да се констатира врз основа на следните примери: и не тѣчно словомь наказовати бv14, словомь и дѣломь не наоученны^ѣ 10r4, своѣго тѣла 24v8, словомь сътворити 33r22, неже словомь безмльвиѣ проходити 73r1, зрѣвиѣ тѣла 134r17, иже словомь не проиходе 241r6, къ словоу 241r8, но многу чести се и примерите кои укажуваат дека се зачувани карактеристиките на деklinацијата специфични за именките со консонантска основа: словеси изъшлѣичити 2v19, тѣлесѣ 33r10, нечистаго тѣлесѣ 80r21, ѿ тѣлесѣ 133r9, словесе 201r11, тѣлесемь же и дѣломь безмльвникъ шлѣвникъ се 242r6, словеса бо дѣла стго соуть 254v19.

Меѓу именките од женски род со i-основа се забележува појавата на наставката - еи во ген. мн.: добродѣтелѣи насыщеніе 8v11, неже всѣхъ вещьи 25r4, црковны^ѣ дѣвѣи доспѣ 37v6, тисоуша смъртеи б3v10, злыхъ мислѣи 134r8.

Во однос на заменките карактеристични се примерите каде што преку заменката се искажува присвојност: тоговь 48r6.

Кај броевите специфични се примерите на броеви со персонално значење: дроугоици 67v10.

Во *Охридската лествица*, со ретки исклучоци кои главно се однесуваат на губењето на -т во 3 л. едн. презент: слъзами шмакаѣ 58v2, питаѣ пиѣ шцта и жльчи 133v9, иже сице всѣхъ вѣгаѣ безненавистнѣ 243v14, иже въ кели оутишаѣ се 252v16 и губењето на инфинитивот: любьзѣиша да боудоуть 29r14, да птицоу прѣльститъ 138v4, немошь да

прѣлагають 205v21, да вины оутометь 245v11, да съединит се 251r17, глаголскиот систем е солидно запазен.

Случаите со поврзувањето на партиципите со сврзник укажуваат на замена на партиципите со лични глаголски форми: изшблѣающа и глѣоща 5v2, плаѣоще и жѣлающе 82v14, што, пак, укажува на постепено исчезнување на партиципите од морфолошкиот систем како последица на доближувањето во значењето со личните глаголски форми. Оваа замена се забележува главно кај активните партиципи, веројатно бидејќи пасивните имаат потесна семантичка врска со именските зборови.¹¹

Во споменикот се бележи слаба тенденција за губење на двоината: пѣ ногами 51v14, очию неоудрѣжание 248r11, лоть съ дѣщерами 108v3, оустнами показати 113r5, но во многу случаи таа е запазена: добро шпечалити родителне 28v8, никто же можетъ двѣма ногама работати 29v1, двѣма босима добродѣтелма, ѣакоже златыма криломаъ 33r11, ногама 33v15, роукама 34v14.

Во однос на синтаксата на ракописот, карактеристични се примерите со понов збороред на клитиките: да се не ѣвить 27r21, да се не шѣзрит 30r1, мы се добромоу нашемоу соудѣи тѣчию 36r5, сила вѣшнаго те шѣни 73v8, да се не прѣльстеть 89r9, да се не по тѣщеславиши 106r13, да ти добротоу смѣрениѣ погнавши 106v18. Во старословенските текстови кратките заменски форми стоеле во енклиза, но подоцна, од различни причини, почнале да земаат место на проклитики. Како една од причините за ваквата промена може да се смета и стилско-жанров белег, особено во химнографијата, но и во други текстови со реторички карактер.

Заради засилување на исказот, авторот честопати повторува еден ист збор како анафоричен почеток за ритмизирање на текстот: елици къ тризнициоу мыслѣнаго исповѣданиѣ начесте готовити се. елици хѣвъ ѣарѣмь на свою вѣю хошете възти. елици своѣ брѣме на иногу вѣю възложитъ тѣшитѣ се. елици своѣа коупленъ волею тѣшитѣ се написати, и въ мѣсто тѣхъ свободы написати се вамъ хошете те. елици роукама иныхъ възвѣшаѣми

¹¹ Е. Црвенковска, *Јазикот и стилот на Триодот*, Скопје 2006, 56.

плавающе великоуно сию прѣплаваете поучиноу 34v5, покаѣниѣ ѿ, възваниѣ крѣщенїа. покаѣниѣ ѿ, ѿвѣтъ къ боу втораго житїа. покаѣниѣ ѿ, смѣрению коупць 75r1. Употеребувајќи зборови со ист корен во една реченица Лествичник користи етимолошка фигура: всакымъ трѣзвениемъ трѣзвим се. и съблгодениемъ съблгодаѣм се. и хранѣниемъ съхранѣем се 61v5, тьцемъ братиѣ, тьцемъ течению 81r13.

Лексика и зборообразување

Од поновата и поспецифична лексика ракописот ги бележи примерите: блѣдословиѣ: блѣдословию наставника 122v4, гробница: дошѣ до гробнице 68r4, грожениѣ: грожениѣ и главоболиѣ 127r6, дебелъ: дебелъ же, скръвень и таѣшь се 119r1, ѿдва: ѿдва бо понѣ сице 133v8, коварство: коварство и злористаниѣ 71r13, ковачъ: желѣзо ковачю 42v18, корабникъ: къ корабникуоу ѿкоже крѣмникуоу 35r13, лѣпота: въ лѣпотоу 38v9, ошьлствиѣ: пѣничьство сирѣчь ошьлствиѣ 25v6, пиѣвица: пиѣвицоу тьщеславїа 3v11, позоръ: позоръ грознь и страшнь 105r9, поль: женьскъ поль 27v16, прикладно: на плачь прикладно 97v6, ратникъ: ратници же соутъ 13r13, скоудство: хлѣба скоудство 24v2, скоудство воды 45v19, съродникъ: по плъти съродникъ 27v7, ходачастиѣ: нашего ѿ ходачастиѣ 101r9, чѣдородиѣ: ѿцоу во чѣдородиѣ 117r4, чрѣвошъбадениѣ: въскочить чрѣвошъбадениѣ 117r13.

Од повеќето лексички варијанти во *Охридската лествица* најоочливи се следниве: иноѣзычникъ/дроуѓоѣзычникъ: иноѣзычникъ 28v13 – дроуѓоѣзычницѣ 28v13; оутрова/чрѣво: оутрова 16v22 – чрѣва 75r19; дверь/врата: дѣрен 9r2 – вратѣхъ 51v17; масло/елеи: маслоу 53v17 – елеемъ 143v4; ѿщеѣ житиѣ/монастырь: ѿщеѣ житиѣ 36v10 – монастырь 39r15; тѣло/плть: тѣла 134r17 – плть 22v3; оуза/верига: оузникъ 116r7 – веригамъ 116r22.

За образување сложени зборови во споменикот најчесто се среќаваат овие први компоненти: благо-: благоправнь 11r2, благочьствѣ 13v1, бл҃городиѣ 30r15, бл҃гооутровиѣ 58v22, 102v16; бого-: боговидьць 8r3, б҃говидѣнїи 8v13, б҃гозваннѣ 11r22, боголюбивыѣ 29v7; законо-: законоположениѣ 7v5, законопрѣстоупникъ 14r7, законопрѣстоуплѣниѣ 116v19; зло-

: злoлoтcтвo 20v15, злoкoвaрcтвo 42v12, злoлoтнa 84r5, злoкoвaрcтвo 114r9; лoбo-: лoбoмoудрeмь 6v17, лoбocoкaчнaгo 16r10, лoбoмoудрeнa 61r20, лoбoмoудрcтвoбa 66r3.

Во ракописот особено се карактеристични примерите на трокомпонентни сложенки кои многу ретко се среќаваат во црковнословенските ракописи: лoбoдoвpoлчнѣ^ѣ 112v2.

Заклучок

Охридската лествица потекнува од околу 1360 г., содржи 294 хартиени листа и се чува во Завод и музеј – Охрид, под инв. бр. 93.

Од анализата на ракописот на фонетско-правописен план може да се дојде до заклучок дека рашките црти во ракописот главно се манифестираат во правописот, деназализацијата ж > оу, употребата само на ъ и карактеристичниот српски нацрт на одредени графеми, додека македонските јазични особености главно доаѓаат до израз во ретко реализираната вокализација на еровите, т. е. нивното традиционално бележење во предлозите, во префиксите, во коренот на зборовите и во суфиксите. Овие меѓуредакциски карактеристики на споменикот најверојатно се должат на постара предлошка, како и општословенската јазична реформа која се спроведува кога тој е пишуван, а предвидува намерна архаизација на текстовите. Врз основа на ова, според фонетиката и правописот, може да се заклучи дека *Охридската лествица* повеќе ѝ припаѓа на македонско-српската меѓуредакција карактеристична за северномакедонската ракописна традиција, отколку на класичната рашка редакција.

На морфолошко рамниште во ракописот може да се констатира делумно упростување на деклинацијата, главно преку мешање на основите на именките, иако во најголемиот број случаи системот на падежите е правилен.

На синтаксичко ниво за *Охридската лествица* најкарактеристичен е подновениот ред на зборовите во реченицата, каде што клитиките стојат во препозиција на глаголот.

Од лексички аспект во ракописот може да се забележи употреба на повеќе лични имиња, грчки и други заемки, како и подновен и карактеристичен лексички слој и повеќе лексички варијанти. На ниво на зборообразувањето, ракописот изобилува со сложенки според грчкиот пример, а најспецифични од нив се ретките трокомпонентни образувања.

Стилот е реторички и авторот често користи анафорични повторувања, градација (изразена пред сè преку бројните компаративи), етимолошка фигура и сл.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Бицевска, К. 2001: *Правописни и фонетски особености во ракописите од Северна Македонија од XIII до XIV век*. Скопје.
- Богдановиќ, Д. 1968: *Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности*. Београд.
- Велев, И., Макаријоска, Л., Црвенковска, Е. 2008: *Македонски споменици со глаголско и со кирилско писмо*. Скопје.
- Добрев, И. 1991: Рашката писменост и бугарскиот правопис през средновековието. *Кирило-Методијевски студии*, кн. 8, Софија 1991, 216–252.
- Јовановиќ, Б. 1971: *Обновљање књижевног језика уочи пропасти српских земаља*. Београд.
- Кенанов, Д., Гавазова, Н. 2013: *Небето на безмълвието*. Велико Търново.
- Лествица 2003: *Лествица на свети Јован Лествичник*. Скопје.
- Лествица 1997: *Лествица*. Света Гора Атонска.
- Лѣствица 1872: *Лѣствица возводѣцаа на небо*. Москва.
- Макаријоска, Л. 2003: *Лексиката на материјалната култура во македонските црковнословенски текстови*. Скопје.
- Макаријоска, Л. 2014: „Кон меѓуредакциските контакти во македонската црковнословенска писменост“. *Кирилometодиевистика VIII*, 27–41.
- Мошин, В. 1971: *Словенски ракописи во Македонија*. Скопје.
- Попова, Г., Т. 2010: *Славянская рукописная традиция лествицы Иоанна Синайского*. Северодвинск.
- Угринова-Скаловска, Р. 1987: *Старословенски јазик*. Скопје.
- Угринова-Скаловска, Р. 1988: *Заемните врски помеѓу македонската и српската варијанта на црковнословенскиот јазик*. Скопје: МАНУ. Кирилometодиевскиот (старословенскиот) период на кирилometодиевската традиција во Македонија.
- Цейтлин, М., Р. 1977: *Лексика старославянскогo јазика*. Москва.
- Црвенковска, Е. 2006: *Јазикот и стилот на Триодот*. Скопје.
- Crvenkovska, E. 2016: Klimentova Ohridska škola I crkvenoslavenski jezik makedonske redakcije. *Slovo*, 109-137.

Κλίμαξ 1979: *Κλίμαξ Ιωάννου τού σιναΐτου*. Αθήναι.

<https://uni-vt.academia.edu/DimitarKenanov> 23.03.2018

<https://uni-vt.academia.edu/DimitarKenanov28.02.2018> 28. 02. 2018 – 16. 03. 2018.

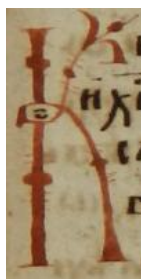
Aleksandar Krstanoski

SUMMARY

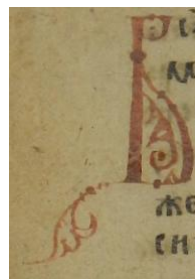
This work deals with the most significant paleographical, orthographical and linguistic features of the Ohrid ladder from 1360. Even the manuscript was written in Rashka orthography and it was said that it belonged to the Serbian variant of the Church Slavonic language, after all, according to many features on all the linguistic levels, which point out to the Macedonian Church Slavonic reduction, it could be qualified more as a Macedonian and Serbian ‘inter’ reduction. These features are especially noticed at the phonetic level and the word order typical for the Macedonian reduction.

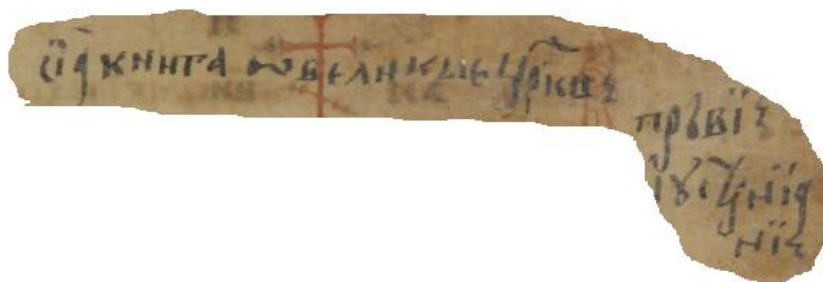
л. 1r

л. 33r

л. 90v

л. 1r

л. 1r